

Néhány adat gróf Bethlen Miklós tanuló-éveiből.

Bethlen Miklós *önéletrésztében*¹ igen sok megbecsülhetetlenül jelentős feljegyzést találunk a XVII. század közepelájának iskoláztatására vonatkozólag. Az alábbi néhány lap mintegy kiegészítő pótlékul akar szolgálni e becses adattárhoz.

*

Bethlen Miklós többek között részletesen elmondja Kereszturi Pál fejevári prédikátor és tanár tanítási módszerét. Elbeszélésében megemlíti azt is, hogy „sokszor bántam s ma is bánom, hogy amíg Németországban jártam, gyermeki könyveim, írásaim Kolozsvárról elvesztenek, hadd tudnám közönséges jóért kiadni azt a Kereszturi Pál methodusát, a melyet úgy is a mennyire lehet, letészek, talám léssen valaha valaki követője s felvételője”...²

Az említett könyvek és írások, úgylátszik, csakugyan mind elvesztek, — azonban a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában mégis van egy feljegyzés, amely valamennyire pótolja ezt a veszteséget. E néhány sornyi feljegyzést pedig Bethlen nagypapja, Váradi Miklós írta be Rotterdami Erasmus: *Apophtegmatum Libri Octo* c. 1525-ben Bazelen megjelent könyvének abba a példányába, amelyet sajátkezű feljegyzése szerint³ „Dat Graphius⁴ Generoso⁵ do | Varadi Nicolao | Ao DEI-Hominis 1638 | 7. Iduum Ianuarjar(um).“⁶ E könyvben olvasható gyakorlott kézre valló, szép betűkkel írt további bejegyzés szerint:

„Anno Dni: 1652 die 9 July Az minemü | keöniueket vittem Feier-
uerra az én kedues | Vnokamnak Bethlen Miklosnak fel írása | Igi
keövetkezik. |

Philippum Candrarium in quarto maiori |
Epistolae obs[c]urorum Virorum in quarto maiori, |

¹ Magy. Tört. Emlékek sorozatban. (1858, Pest). Kiadta Szalay László.

² I. köt. 217. l.

³ Címnap alján.

⁴ Grafius Gaspár kolozsvári ref. szászok főpapja, † 1658 jan. (Tem. 13-én. Kovács Máté ref. harangozlató gazdája számadáskönyve (30. l.) a ref. eg. házközs. lev. tárában és a szabó céh számvevőirek ratioja az EME. lev. tárában.)

⁵ Bethlen szerint (146. l.): „A nagyatyám noha mind nagytól kicsinytől Generosus titulussal illetetett, de magát kolozsvári városi embernek tartotta és kereskedő ember volt.“ Iskolázott voltát pedig nemcsak a közeletben vitt jelentős szerepe, de éppen ez, az általa becsben megőrzött értékes könyv is bizonyítja.

⁶ Vagyis január 7-én.

Iusti Ricki Gardensis Delgae Prunitiae | Epistolicae ad Italos et
 Belgas in quarto mediocri etc. |
 Historicus Quintus Curtius rufus, in Octauo, |
 Thesaurus Phrasium Poeticar(u)m: in Octauo, |
 Psalmi Daudis Metro Rytmici ad Ambrosy | Lobwasseri melodias
 concinnati in Octauo, |
 Marci Tullii Ciceronis Epistolae Familiares Octauo, |
 Terentius Christianus in quarto mediocri |⁷

Bethlen önélelleírása szerint pedig „in anno 1652 Fehérvárra vittek (Kereszturi) keze alá.”⁸ Tehát Váradi a fejevári tanuláshoz mindjárt az elején, mégpedig valószínűleg Kereszturi kívánságára szerezte meg unokája számára a fenti nyolc könyvet.

Jóllehet egyik-másik művet azonosítani nem tudjuk, a többiek alapján azonban mégis megállapíthatjuk, hogy Bethlen által emlegetett gyakori stílus-gyakorlás szempontjából⁹ alkalmas lehetett a második és a harmadik sorban említett könyv, valamint Ciceronak családjához intézett levelei. A versszerzés gyakorlására szánt „thesaurus poeticus” pedig¹⁰ éppen a fenti ötödik könyvnek kellett lennie. Klasszikus szerzőül azután Cicero előbb említett levelein kívül a könnyen olvasható Curtius Rufus történetíró-t találjuk, míg a nyolcadik könyv szerzője (Terentius Christianus) már nem azonos a vígjátékíró római költővel. És végül a Lobwasser-féle latinnyelvű zsoltafordítások könyve dallamaival együtt az egyházi ének tanulásának célját szolgálta.

Bethlen 1653-ig tanult egyfolytában Kereszturinál, ezután pedig „anno 1654 engem Kereszturi Páltól, nem tudom mi okon, Kolozsvárra vittek volt, ott akkor a mi scholánk az óvári templom mellett volt; egy Sikó Mihály akadémikus, és egy hon tanult, de igen tudós és jámbor, istenfélő, Porthalmi András nevű mesterek valának benne akik engemet tanítának egy kevéssé, de csak ismét hamar visszavivének Kereszturi Pálhoz.”¹¹

Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy a tanárok személyazonosságában téved Bethlen. Kifelejtí ugyanis Kolozsvári Igaz Kálmánt, az iskolának 1652-től alkalmazott jeles készülségű igazgatóját, Apáczai előfutárját, akit presbiteriánus felfogásáért 1654 tavaszán valószínűleg éppen Bethlen nagyapja távolított el az intézettől.¹² Azután hibásan nevezi bölöni Sikó János akadémikus mestert Mihály keresztnévvel. De egyáltalában tévesen emlékszik arra is, hogy Sikó őt tanította. Ez ugyanis csak akkor történhetett volna meg, ha Bethlen egy évvel korábban került volna a kolozsvári mesterek keze alá. Tudniillik Bedi András és Kobzos István quártások 1653. augusztus 5-én azt jegyezték fel számadáskönyvükbe, hogy „Siko János Uram halálos betegségben leuen.” Betegségéből

⁷ Elülső őrlap B. levelére feljegyezve.

⁸ I. köt. 215. l.

⁹ U. ott 221.—223. l.

¹⁰ U. ott 223. l.

¹¹ U. ott 234.—235. l.

¹² Herepei J.: *Kolozsvári Igaz Kálmán ref. kollégiumi tanár.* (Erdélyi Irodalmi Szemle 1925. évf. 141.—144. és 173.—177. l.)

pedig többet fel sem kelt, hanem hosszas szenvedés után „Anno 1654 dje 28 Febr: Siko Janos Uramat Schola Mesterünket Isten eo felsége ez ülighbol ki szolituán“, benne egyik legkiválóbban képzett tanárát vesztette el az iskola.¹³ Végül a harmadik tanár, Porcsalmi András,¹⁴ ki — bár idősebb volt két társánál — mégis mivel külföldön soha sem járt s csak a fejérvári akadémiát végezte el, — mellettük az iskolának csak lektora volt.¹⁵ Közülük tehát egyedül csak Sikó nem taníthatta Bethlent, sőt Igaz Kálmán is két-három hónapnál tovább aligha lehetett oktatója.

Valószínűnek látjuk, hogy Bethlen kolozsvári tanulása azért tartott olyan rövid ideig, mivel nagyapja, a rendíthetetlenül püspökös felfogású Váradi Miklós, attól félt, hogy a mételyezőnek vélt újító eszméket a tehetséges fiatal gyerek el találja sajátítani Igaz Kálmán igazgatótól.

Feljegyzése szerint: ekkori ittartózkodásakor „disputaltam volt Bongardussal,¹⁶ mint odafel említettem, meg egy Kobzos István nevű deákkal; görögül tudós polgár embert küldött vala az apám el velem, aki maga is erősen disputált, melyben ma is sok jut eszembe.“¹⁷ Ezt a nem egészen világos helyzet azonban úgy kell magyaráznunk, hogy az a „görögül tudós polgár ember“ Kobzos István deák volt. Ez a tekintélyes városi polgár, aki éppen ebben az esztendőben a református egyházközség quartása, ekkor már nem volt ifjúember, minthogy a 49. életévét töltötte.¹⁸ Jó példát mutat azonban mesterséget űző városi polgárságunk tanultváltára nézve.

Az iskola pedig, amelybe Bethlen akkor járt, az Óvárban, a templom déli oldalán, a találkozó két síkator délkeleti sarkán, a várfalhoz ragasztva állott. Ez még mindég az a kettős épület volt, amely Báthori Gábor idejében, talán 1611-ben vásároltatott meg Crestel Beeren és Endres Poldner száz polgároktól.¹⁹ Ez azonban az iskolának való átalakítástól eltelt negyven esztendő alatt annyira romladozóvá vált, hogy éppen a Bethlen itt-járta idejében azt jegyezték fel róla, hogy „el akart dőlni“, amiért is meg kellett támogatniuk.²⁰

Ezalatt azonban a Farkas-utcai templom délnyugati tövében lassú menetben, de mégis csak folyt az új schola-ház építése a kiváló Serena Ágoston olasz mérnök tervei alapján. Csakhogy az épületet, amelyen az asztalosmunka is már a befejezéshez közeledett, az 1655. évi április hó 5. napján kerekedett hatalmas tűzvész gyökeresen felégette, úgy hogy ismét csak évek teltek el, amíg az iskolaházat végre is használható állapotba lehetett hozni.²¹

¹³ Herepei J.: *Bölni Sikó János kolozsvári kálvinista scholamester.* (Kéziratban.)

¹⁴ Az önéletrészben — valószínűleg a kiadó téves olvasása folytán — Porthalmi-nak írva.

¹⁵ Herepei J.: *Scholabeli állapotok Apáczai eljövetele előtt.* (Kéziratban.)

¹⁶ Baumgarthus Bálint 1648–61-ig és 1664–68-ig a kolozsvári unitárius iskola tanára. (Dr. Gál K.: *A kolozsvári unit. koll. története.* II. köt. (1935. Klvár.) 400–402. 1)

¹⁷ *Önéletrész.* I. köt. 285 l.

¹⁸ Herepei J.: *Családtörténeti táblázatok.* (Kéziratban.)

¹⁹ Herepei J.: *A kolozsvári ref. egyházközség megszervezése és az óvári magyar ref. templom.* (Kéziratban.)

²⁰ Lásd a 15. sz. jegyzetet.

²¹ Herepei J.: *Néhány adat Serena Ágoston építkezéseihez.* (Kéziratban.)

Első itt-léte után néhány év múlva Bethlent újra csak visszahozták tanulni Kolozsvárra.

E közben azonban meghalt Kereszturi s a lengyelországi hadjárat, amelyben Bethlen János is résztvett, megzavarta az ifjú tanulását. De az 1658. év elején ismét „Kolozsvárra menénk, és ott mindkettőnket az öcsémmel együtt, Váradi Miklós gondviselése alatt a scholában Apáczai János keze alá adának”.²² Váradi ugyan, miután feleségét 1655 április 14-én eltemette,²³ egyedül maradt, azonban a Bethlen-fiúk szállása mégis az ő lakóházában lehetett. Ez a ház pedig a várfalon belüli Középtizedhez tartozó Király-utcában,²⁴ tehát az iskolával szomszédos utcában állott.

De „az új farkas-utcai collegiumban nappali tanulószállásul a kapu felett való házat rendelték, melyben a senior Uzoni Balázs lakott”.²⁵ Ekkorra tehát az iskolaház újra való felépítését jórésztben már kisürgette Apáczai,²³ és így annak egyes tantermei és lakószobái az 1658. évre már használható állapotba jutottak. Az intézet középpontjában volt a diákság parancsnokának a szobája, ahol — a fenti idézetet tovább magyarázva — valószínűleg magának a szeniornak a felügyelete alatt tanulhatott Bethlen Miklós Pál nevű öccsével együtt. Azonban mégis tévedést látunk abban, hogy Uzoni már az 1658. év elején is diákfőnök lett volna. Ugyanis ennek ellene mond az a körülmény, hogy a szeniorok amúgyis az iskola legidősebb diákjaiból kerültek ki, akik e tisztségükben egy évnél tovább mégsem maradhattak. Minthogy pedig tanításokból és diákfőnöki járandóságokból már elégséges pénzt összekuporgathattak, csaknem harmincéves korukban végre is vagy neki indultak a külföldi akadémiákra vezető útnak, vagy pedig a kevésbé törekvők valahol a hazában állást vállaltak. Erre való tekintettel pedig a Kolozsvár városi törvénykezési jegyzőkönyv szerint egy bizonyos peresügyben „1660 die 23 Febr. Honorabiles Andreas Porcz-Almi (.) Paulus Czernatoni Lectores et Basilius Vzony reformatae Scholae Claudiopolitanae Senior nominibus et in Personis totius Cetus Vniversorum Studiosorum ibidem studentium” megjelentek a bírák előtt.²⁷ Ezek alapján tehát nem tarthatjuk valószínűnek, hogy Uzoni e tisztségét több mint két éven át viselte volna.

Bethlen Miklós — mint maga mondja — Uzonit 1667 után a bethlenszentmiklósi református egyházközség legelső papjává vitte.²⁸

Kolozsvári tanulótársaiul említi még Apáczai Tamást, a professzor testvéröccsét, akiről többek között azt is megjegyzi, hogy „igen szép író volt”. Ezt valóban meg is állapíthatjuk a kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtára tulajdonában levő Zvinger T.: *Methodus Rostica Catonis Atq.*

²² *Önéletrész.* I. köt. 244. l.

²³ Kovács Máté ref. harangoztató gazda számadáskönyve 4. l. (Ref. egyházközs. lev. tárában.) A temetés napját a szabó céh számadása (EME. lev. tárában) ápr. 23.-i nappal említi meg.

²⁴ V. ö. a városi adószedők egykorú lajstromaival. (Állami lev. tárában Klvárt.)

²⁵ Lásd. a 22. sz. jegyzetet.

²⁶ Herepei J.: *Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei.* Pásztoriújság 1925. évf. 260—262. l.

²⁷ Városi törvénykezési jegyzőkönyv 221. l. (Klvárt az állami levéltárban.)

²⁸ *Önéletrész.* I. köt. 377. l.

Varronis c. könyvének bejegyzéséből. Ez a mű ugyanis előbb „Joh. Chierj Apacii“ megjelöléssel a professzor birtokában volt; ő adta azután öccsének iskolai tankönyvül. Az új birtokos tulajdonjogát „Est Thomae Chijere de Apacza“²⁹ bejegyzéssel örökítette meg. E kézvonások alapján valóban el kell ismernünk, hogy nemcsak a professzornak, de az öccsének is igen szép írása volt.

Ugyancsak tanulótársául említi „Köpeczi Jánost, ki azután derék medicinae doctor, Apafi fejedelem udvari medicusa,“ valamint „Szentgyörgyi Györgyöt, ki theologiae doctor és jó predicator lett“³⁰ Ezekről, mint scholánk tanítványairól, mindössze csak azt sikerült megállapítanunk, Apáczai János sajátkezű feljegyzései alapján, hogy 1659. július hónapjában Köpeczi a syntactica, Szent-Görgyi pedig a poëtica classis köztanítójának (praeceptorának) tétetett meg.³¹

Mint hogy a számtant s a természettudományokat az akkori színvonalnak megfelelően először Apáczai kezdette tanítani Erdélyben, — Bethlen feljegyzése szerint — emiatt „nagy baja volt a szegény Apáczainak ez is: hogy mathematicum instrumentumokra szert nem tehattünk; két globust ugyan szépet vőn a nagyatyám énszámomra, melyek még ma is megvagyunk, abból a geographia és astronomiában is belé nyalintata engem Apáczai“³².

Ezek az „instrumentumok“ ma már nincsenek meg, Reájuk vonatkozólag azonban az *Apáczai-album*ban találunk valamelyes feljegyzést: „Generosus et Amplissimus D. Nicolaus Váradí emit Globum Coelestem ac Terrestrem cum Institutione Astronomica de Usu Globorum Gvil. Blaeu. Imper. 12“.³³ Ezenkívül a kollégium nagykönyvtárának beosztatlan és másodpéldány könyvei közül előkerült teljesen ép állapotban maga az „Institutio“. Ennek pontosabb címe: „Gvilielmi Blaeu | Institutio | Astronomica | De usu Globorum & Sphaerarum | Caelestium ac Terrestrialium : | (etc) | Amstelodami, | Apud Joannem Blaeu. | MDCLII |“³⁴ A könyv pergament-kötésén kívül SKG | 1652 tulajdonos-megjelölés van u. n. szuper-exlibris-ként bepréselve. Ez pedig ifjabb Geleji Katona Istvánnak, az azonos nevű püspök unokaöccsének, nevét rejti magában, aki a megjelölt évben valóban künn tanult külföldön. Ugyanis az 1651. évben egyszerre iratkozott be Apáczai Csere Jánossal az utrechti egyetemre.³⁵ Ennélfogva valószínűleg Apáczai volt az, aki felhívta a Váradí figyelmét a Geleji Katona tulajdonában levő ég- és földgömbre, s így vásárolta meg azokat az iskola számára 12 császári talléron. E könyv címlapjára pedig fel-

²⁹ Bárha nem egészen világos, de valószínűbbnek tartjuk a „Csere“-olvasást, mert, ha csakugyan Cseri-t akart volna írni, akkor nemcsak az első, még inkább azonban a szövegi „i“-t is „j“ betűvel kellett volna jelölnie.

³⁰ *Önéletírás*. I. köt. 249. l.

³¹ *Apáczai album* 36. l. (Klvári ref. koll. tulajdonában.)

³² *Önéletírás*. I. köt. 251. l.

³³ Apáczai: „Ill. Coll. Orthod. Claudiop. Albu n.“ LV. levelén. (Ref. Koll. tulajdonában Klvári.)

³⁴ 8° — Cl + 7 sztl. lev. + 1—246. l.

³⁵ *Verzeichnis der Studenten aus Ungarn u. Siebenbürgen an der Universität Utrecht*. (Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. XXII. köt. 81 l.)

Birtha J.: *Hollandia és Magyarország*. (Debreceni Protestáns Lap 1901. évf. 720. l.)

jegyeztetett: „In usum illustris Coll. Claud. Reformatorum | emptus ab ampliss & Generosissimo viro Dno | Nicolao Varadi — unà cum u- | troq(ue) globo, tall. 12. | ao 1658. |“

Egyfolytában megint fölötte rövid ideig tartott Bethlen Miklós itteni tanulása, mivel a tatárbetörés elrémítő hatása alatt Bethlen János 1658. júniusában mindkét fiát Segesvár biztos falai közé küldötte. S csak „anno 1659 januariusban visszavün az atyám a nagyatyám és Apáczai János keze alá Kolosvárra“.³⁶ Azonban alig jöttek vissza, „ezalatt meghala a nagyatyám, Váradi Miklós, és az atyám s anyám odajöven, eltemették, és engem s az öcsémet ott a háznál hagyának“.³⁷ Ennek az idézetnek a pontos idejét az alábbi adatok alapján állapíthatjuk meg:

Az egyházközségnek az 1664. évben felvett leltárkönyve szerint „boldogh emlekezetü Varadi Miklos Vr(am[at]... l(ste)n ö k(e)g(ye)lmet ez világbul Anno 1659, die 18 Marty ki szolitiván“...³⁸ Tovább pedig Kobzos István magyar nációbeli városi sáfárpolgár számadáskönyvébe azt jegyezte fel, hogy „Die 22 Marty Az rez Tablara, melliet az Varadi Miklos Uram koporsójaban töttenek, vettem 2 singh török sinort fl — d. 16“.³⁹ Valószínű tehát, hogy a halálozást követő ötöd napon volt a koporsóba-tétel szertartása, amikor a rövid életrajzot magában foglaló réztáblácskát is a halott nyakába (?) akasztották. Azonban, ugyancsak Kobzos feljegyzése szerint, csak e hónap végefelé, vagyis „Die 29 Marty Bethlen Janos Uram ide iöuen Colosvarra az Varadi Miklos Ur(am) temettesere B(iró) U(ram) H(agyásából) gazd(álkodtam) eo k'e)g(ye)lmenek.

Czipot No 16 (,) nyolcz volt egi poturas benne (,) az									
többi egi penzes	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 32
ket sal hust Lib 30	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 60
Egi öreg h oldal diszno hus peczeniet	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 30
Egi io kouer ludat	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 30
Ket tiukot p(er) d(enarios) 18 eggiet	---	---	---	---	---	---	---	fl	— d. 36
Bort Just. 5 p. d. 20 eitelt	---	---	---	---	---	---	---	fl	1 d. —
Egi köből zabot p. d. 15 vekajat	---	---	---	---	---	---	---	fl	1 d. 20“ ⁴⁰

Ebből az egy napra szánt étel-italból és lóabrákból megállapítható, hogy Bethlen János és felesége nagyobb kísérettel érkezett ide, ámbátor a temetés csak jóval későbbben ment végbe. Éppen ezért nem is tartjuk valószínűnek, hogy az addig eltelt egész időt városunkban töltötték volna.

Az egyházközség harangoztató gazdája számadáskönyvébe feljegyezte volt, hogy 1659 „11 Aprilis Varady Miklos Ur(am) hogy megh holt (,) harangoztattam tiz ut(t)al(,) attam az harangozok(na)k fl — d. 90“⁴¹ Míg a szabó céh, amelyre reábizatott az eltakarítás megejtése, április 23.-án vezette be számadásai közé, hogy „Varadi Miklos Vr(am) temettesetol

³⁶ *Önéletleírás*. I. köt. 249–250. l.

³⁷ *Önéletleírás*. I. köt. 251. l.

³⁸ Cimírat nélküli leltárkönyv 2. A. levelén. (Ref. egyházközs. lev. tárában Klvárt.)

³⁹ Sáfár-számadáskönyv 1659. évről. 117. l. (Klvári állami levéltárban.)

⁴⁰ U. ott a 19. lapon.

⁴¹ Kovács Máté Regestoma 38. l. (Klvári ref. egyházközség levéltárban.)

attak fl 2 || 50.⁴² A temetés az idők megnehezedett járása ellenére is nagy ceremóniájú lehetett. Hiszen Váradi, a gazdag kalmár, a kolozsvári egyházközségnek hosszú időn keresztül mindenható főjöltevője (főpatronusa) volt, a város közigazgatásában pedig 1641-től kezdődőleg többször viselt fő- és királybirói tiszteletet. A temelési nagy előkészületeket bizonyítja az is, hogy a helybeli egyházközség harmadik lelképásztora Batai B György, akit a zilahi hívek hívtak meg első papjokul, elköltözésével éppen csak az elhantolás napját várta meg. Talán neki is jutott szerep a temetés alkalmával s csak annak elvégzésével, április 25-én utazott el új állomáshelyére.⁴³

Váradi halála után maradt javak számbavétele és elosztása valószínűleg még többször szólította Kolozsvárra Bethlen Jánost, jóllehet országos dolgai ekkorra már szerfelett megsokasodtak, minthogy az 1659. május 21—június 16-i szászsebesi országgyűlés reá ruházta a nagy felelősséggel járó kancellári tisztséget.⁴⁴ Ő intézkedett Váradi végakarátának teljesülése iránt is. A ma még ismeretlen végrendeletben ugyanis nem felejtkezett meg Váradi az általa irányított egyházközségről sem. Erre utal az 1664. évi leltárkönyv alábbi bejegyzése: "...találtuk az Ecclesia ladjájában Váradij Miklós Ur(na)k egj jedzését, meljnek contentiája ez, hogj az Ecclsia ladjájbul vet volna ki ő kglme egj uttal fl. 600, más uttal 141 forintot 91 Pénzt... De mivel réghi dolog(.) nem tudhattjuk(.) ha annak utánna tötte é vissza ő kglme az pénzt az Ecclsia ladjájában, írását peniglen csak feletsegeben találta olt hadni; holott Ecclsiának(na)k Testamentumában legált 500 forintot, melljet megis adtanak az Ecclsiának."⁴⁵

Nagyapjuk halála után azonban már nem sokáig maradt sem Bethlen Miklós, sem pedig az öccse szeretett tanáruk keze alatt. Ugyanis II. Rákóczi György 1659. augusztusában hadsereggel jött be Barcsai ellen, aki azonban nem rendelkezésün kellő fegyveres erővel, a temesvári pasa védelme alá menekült. Követte őt Bethlen János kancellár is, miután családját ismét csak Segesvár falai között biztonságba helyezte.⁴⁶ Rákóczit ezután az 1660. május 22-én Szászfenes mellett vívott csatában megverte Sejdi Achmet budai pasa s ezáltal Erdély északi része újra felszabadult Barcsai számára. Ekkorra azonban Apáczai már halott volt. 1660. január elsejére fordulólág hagyta itt e küzdelemteljes életet. S miként maga Bethlen mondja: „Apáczait azután nem láttam, mert az Isten ebből az ostoba háládatlan magyar világból, mely ő reá méltatlan volt, kivette”.⁴⁷ És így tehát még a január 9-én végbement temelési szertartáson⁴⁸ sem vehetett részt a hálás tanítvány.

Ennélfogva azután be is fejeződött Bethlen Miklósnak összevéve is nagyon rövid ideig tartott itthoni iskoláztatása, amelyet az évek óta tartó

⁴² Szabó céh számvevőinek Ratioja (Erdélyi Múzeum Egyeslet levéltárában.)

⁴³ Herepei J. adatgyűjteménye klvári ref. papokra vonatkozólag.

⁴⁴ Erdély Orsz. gyűl. emlékei XII. köt 281—299. lap.

⁴⁵ Cimirat nélküli leltárkönyv 11. B. lev. a klvári ref. egyházközs. levéltárában.

⁴⁶ *Önéletírás*. I. köt. 251. l. — Lukinich I.: *A bethleni gróf Bethlen család története*. (1927, Bpest.) 279. l.

⁴⁷ *Önéletírás*. I. köt. 253. l.

⁴⁸ Szabó céh exactorainak számadáskönyve az E. M. E. levéltárában.

háborús viszonyok hullámvása miatt amúgy sem lehetett volna nyugodtan tovább folytatni. Éppen ezért 1661 májusában Csernátoni Pálnak, az Apáczai vezetése alatt tanított lektornak, kíséretében külföldi egyetemen való továbbtanulás céljából Heidelbergbe útba indult.

Végezetül még hadd álljon itt egy adat, amely ugyan nem Bethlen Miklósról vonatkozik, hanem az ő kisebbik öccse, Sámuel, a későbbi küküllői főispán, marosszéki főkapitány, táblai ülnök⁴⁹ iskoláztatásával van összefüggésben. Ugyanis a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában van egy 1668. évi brunsvigai kiadású Horatius-versei könyv; ebben azután a következő kéziratos bejegyzést olvashatjuk: „Spectabili ac Generoso Samueli Bethlen Discipulo p. t. charissimo offert Michaël Vizaknaj mp. 1677. 11 F-br.”⁵⁰ Valószínűnek tartjuk, hogy Vizaknai Mihály az enyedi kollégiumnak volt a tanítványa s ennél fogva a 13. évében járó Bethlen Sámuel is ott tanulhatott.

*

Úgy hisszük, hogy ezekkel az apró adatokkal is hozzájárultunk a Bethlen Miklós által leírt fölötté becses képek megvilágosításához.

Herepei János.

⁴⁹ Lukinich id. m. 504. l.

⁵⁰ A külföldi kiadású régi könyvek csoportjában 250/1668. sorszám alatt elhelyezve.